

ІСТОРИКО-ОСВІТНІ СТУДІЇ

DOI 10.32405/2663-5739-2025-9-12-27

УДК 37(092)(035)

Лариса Березівська,

доктор педагогічних наук, професор, дійсний член (академік) НАПН України,
директор, головний науковий співробітник відділу педагогічного
джерелознавства та біографістики Державної науково-педагогічної
бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського,
м. Київ, Україна,
ORCID ID: 0000-0002-5068-5234
e-mail: lberezivska@ukr.net

ПЕДАГОГИ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.: ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИЙ СЛОВНИК ДЛЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Анотація. Розкрито значення цілісного представлення колективної педагогічної біографії України другої половини ХІХ – початку ХХІ ст. і підходів до її створення у формі енциклопедичного словника для освітнього процесу і збереження історичної пам'яті та консолідації українського суспільства. Аргументовано, що цей словник систематизує педагогічне біографічне знання різних історичних часів і відповідних контекстів, сучасну біоісторіографію, і у такий спосіб користувачі дізнаються про біографію конкретної людини, її досягнення, внесок в освіту України на зламі епох, вплив на її майбутні покоління. А підходи до укладання словника, або технологія (критерії добору персоналій та написання біографічних довідок, структурування, оформлення тощо) прислужиться упорядникам такого типу видань.

Аргументовано, що словник можна буде широко використовувати в освітньому процесі як засіб інформаційного супроводу вивчення життя і діяльності поколінь освітян минулого; формування педагогічного світогляду майбутніх педагогів, їхній обізнаності з історією освіти та педагогічною думкою України як важливого ціннісного складника професійної підготовки. Матеріали словника (інформація про ідеї, теорії, методики та технології, що їх розробили педагоги в різних історичних реаліях) можуть стати і методичним ресурсом для педагогічних і науково-педагогічних працівників. Закцентовано увагу і на значенні словника для досліджень з педагогіки, історії освіти України, біографіки чи біографістики історіографічного, джерелознавчого, біографічного, порівняльного характеру.

Обґрунтовано, що розроблюване перспективне біографічне видання як

вагомий внесок в історію освіти України під час воєнного стану та повоєнного відновлення допоможе знайти відповіді на сучасні виклики, пов'язані з війною, еміграцією, втратами та необхідністю відновлення освітнього процесу.

Ключові слова: педагогічна біографіка, енциклопедичний біографічний словник, біографії та творча спадщина українських педагогів, історія освіти України другої пол. XIX – поч. XXI століття, освітній процес.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Нині активно зростає запит освітянської сфери, педагогіки щодо історико-біографічної інформації, потреба поглибити знання про життя та діяльність, погляди та світоглядні цінності освітян минулого, необхідність поширити демократичні та гуманістичні ідеї про розвиток української освіти задля підвищення значущості використання педагогічного біографічного знання в освітньому процесі; зміцнення національної ідентичності громадян, консолідації українського суспільства. Як зазначає Василь Кремень, «аналізуючи минуле, історія педагогіки і освіти допомагає врахувати його позитивний і негативний досвід у контексті сучасності, що дає змогу краще передбачити майбутнє» (Кремень, 2017, с. 9).

Закономірно, що педагогічна біографіка як складник історії освіти розвивається саме в Державній науково-педагогічній бібліотеці України імені В. О. Сухомлинського (далі – ДНПБ) як науковій установі та галузевому репозитарії створених людством документальних об'єктів. Педагогічну біографіку розглядаємо як багатовимірний феномен освіти і науки, компонент інформаційного ресурсу українського суспільства, міждисциплінарну галузь науки, тісно пов'язану з педагогікою, історією, бібліографією, яка поглиблюється як самостійний дослідницький напрям, у центрі якого людина-педагог, його життєпис і творчі здобутки (Березівська, 2023с, с. 27). Набуває актуальності один із різновидів біографічних досліджень – це вивчення історії поколінь у порівняльному аспекті, що зумовлено потребою єднання українського народу на прикладах націєтворчої ролі груп людей в різні історичні епохи. Володимир Попик зазначає, що «ця проблематика ще зовсім недостатньо розроблена біографістами в аспектах порівняння історичних доль

окремих поколінь і їхніх звершень, наслідування, продовження й трансформації традицій, створення соціально-психологічних портретів» (Попик, 2022, с. 464). Підтримуючи цю думку, вважаємо, що однією з форм представлення колективних портретів освітян є енциклопедичний словник або довідник біографій як сукупність лаконічних біографічних довідок про їхнє життя і творчий доробок (Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості, 2016).

Чому виникла потреба у такому енциклопедичному біографічному словникові? Які підходи і критерії написання? Яке значення саме такого видання для розвитку освіти, особливо в умовах російської війни проти України та її повоєнного відновлення?

Аналіз основних досліджень і публікацій. У процесі історіографічного пізнання проблеми виявлено, що в сучасному українському науковому просторі є чимало довідкових видань (енциклопедії, енциклопедичні словники і довідники) загального, регіонального, галузевого характеру. Серед них галузеві енциклопедичні словники чи енциклопедії про митців, співаків, художників, істориків, дослідників археології, фінансистів, юристів, українських і закордонних письменників, будівельників, журналістів, медиків тощо. Низку довідкових видань присвячено жінкам України, працівникам, випускникам тих чи інших закладів освіти, співробітникам наукових установ, лауреатам премій (Яценко та ін., 2021). Оригінальним видається підхід щодо творення колективного портрета за національною ознакою видатних українців, болгар, поляків та ін.

Як бачимо, автори упорядковують енциклопедичні біографічні тексти за такими ключовими критеріями: біографічний, галузевий, географічний, гендерний, національний, хронологічний, тематичний та ін. Зазначимо, що водночас будь-який з цих критеріїв може бути як основним, так і другорядним.

Встановлено, що в українській і закордонній історіографії немає енциклопедичного біографічного словника, де цілісно представлено

колективний біографічний портрет педагогів України. Для нашого дослідження цікавими є такі видання: «Репресовані педагоги України: жертви політичного терору» (В. Марочко, Г. Хілінг, 2003), «Українська педагогіка в персоналіях» (О. Сухомлинська (наук. ред.), Л. Березівська, Н. Дічек та ін., 2005), «Видатні українські педагоги. Інформаційний довідник» (Л. Калуська, 2010) та ін.

Для українських вчених питання методологічних підходів енциклопедичного словникарства є предметом вивчення (Л. Березівська, О. Міхно та ін.) (Березівська, 2023а, 2023b; Міхно, 2024). У світовій історіографії трапляються дослідження про довідкові біографічні видання (Gonick et al., 2011; Agirreazkuenaga & Urquijo, 2015). Важливим для нашого дослідження є енциклопедичний словник «Сучасна історія (світова та румунська)» (2023), який уклали відомі молдовські історики Лідія Присак та Іон Валер Ксенофонов. У цьому словнику є статті про Україну, українських діячів (Думініка, 2024). Проте про українських педагогів у виданні не йдеться. Міркування закордонних вчених є цінними для розроблення технології створення енциклопедичного біографічного словника. Незважаючи на достатню кількість історико-освітніх розвідок про вітчизняних педагогів різних історичних епох (Berezivska et al., 2022), у сучасному дискурсі педагогічне біографічне знання не систематизовано.

Мета та завдання статті. Розкрити значення цілісного представлення колективної педагогічної біографії України другої половини ХІХ – початку ХХІ ст. і підходів до її фіксації у формі енциклопедичного словника для освітнього процесу і збереження історичної пам'яті та консолідації українського суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Джерелознавчий аналіз і синтез

Широкий спектр опублікованих різноманітних енциклопедичних словників за всіма галузями знань свідчить про популярність у різні історичні епохи такого типу видань, серед яких тематичні та біографічні. Під час всеохопної цифровізації набули поширення електронні енциклопедичні

словники. Біографічний енциклопедичний словник про освітян – це вид довідкової літератури, який містить інформацію про життя та діяльність відомих і маловідомих постатей. Такі словники допомагають користувачеві дізнатися про біографію конкретної людини, її досягнення, внесок в освіту України і світу. Під час створення енциклопедичного контенту ключову роль відіграє джерелознавча евристика як методологія вивчення джерел інформації, яка допомагає відшукувати, аналізувати та оцінювати їхню достовірність, авторитетність та об'єктивність (Палієнко, 1998).

Зазначимо, що у межах планового наукового дослідження «Педагогічна біографіка в інформаційному освітньо-науковому просторі» (2023–2025 рр., керівник – Л. Березівська) ДНПБ для біографічних довідок як структурних частин енциклопедичного словника стрижневою технологією є добір джерел у двох аспектах: для написання біографічної інформації та для упорядкування бібліографії (Березівська, 2023а, 2023б).

Передусім для написання безпосередньо тексту довідок інформацію черпаємо з довідкових видань (друковані та електронні): енциклопедії, енциклопедичні словники, біобліографічні покажчики. Для нашого дослідження важливі педагогічні енциклопедії і енциклопедичні словники. Вивчення їх дає змогу виявити у порівняльно-змістовому вимірі біографічну інформацію про конкретного педагога (за наявності). З огляду на тему вартують уваги Енциклопедії освіти (2008, 2021), які створено з ініціативи НАПН України (голов. ред. В. Кремень) (Кремень, 2021). На сторінках енциклопедії є статті про достатньо відомих українських і закордонних педагогів.

Звісно, для виявлення інформації використовуємо електронні ресурси, які містять біографічну та бібліографічну інформацію. Назвемо найпопулярніші з них: Велика українська енциклопедія (ВУЕ) <https://tinyurl.com/yrtpv69s>, Енциклопедія сучасної України (ЕСУ) <https://esu.com.ua/>, Енциклопедія історії України <https://tinyurl.com/8zpuwmy7>, цифровий ресурс «Видатні педагоги України та світу» ДНПБ <https://dnpb.gov.ua/ua/informatsiyno-bibliohrafichni->

resursy/vydatni-pedahohy/, електронні біографічні ресурси Педагогічного музею України <http://pmu.in.ua/> та ін. Новітнім джерелом є персональні віртуальні виставки, зокрема ДНПБ https://dnpb.gov.ua/ua/?post_type=exhibitions, які уможливають за допомогою вебтехнологій системне представлення біографічної і бібліографічної інформацію про конкретну постать. Ваговитим складником джерельної бази є біобібліографічні покажчики (за наявності), які інтегрують твори вченого і літературу про нього. Для написання біографічних довідок і упорядкування бібліографії використовуємо й інші види джерел, а саме: галузеві періодичні видання (журнали, газети), монографії, дисертації тощо.

Бібліографія має два компоненти: твори педагога, опубліковані здебільшого за його життя, а також після – у вигляді окремих творів чи збірок (монографії, посібники, підручники, статті – загалом не більше п'яти); літературу про постать і її творчий доробок за останні 10 років (друковані та електронні ресурси – загалом не більше п'яти). Джерелознавчий пошук показав, що інколи складно дібрати бібліографію про життя і діяльність педагога за останні 5–10 років. На це є кілька причин: вичерпність або брак біографічних розвідок про постать педагога чи втрата актуальності.

Отже, підготовка енциклопедичного словника потребує ґрунтовного джерелознавчого аналізу для збирання, оцінювання та узагальнення інформації з різних джерел. Синтез джерел дав нагоду інтегрувати розмаїту інформацію та створити комплексне і повне уявлення про певного педагога. Такий підхід допоміг написати якісні та змістовні енциклопедичні статті, які будуть корисні для користувачів (Березівська, 2024а). Водночас методика джерелознавчого аналізу і синтезу під час упорядкування цього словника може бути використана і для створення інших такого типу довідкових видань.

Критерії та підходи

Як ми вже зазначали раніше, в енциклопедичному біографічному словнику крізь призму сучасних викликів і нових завдань уперше цілісно буде подано коротку біографічну та біобібліографічну інформацію про понад 300

відомих, з них 180 маловідомих педагогів України, що відобразить розвиток української педагогічної думки зазначеного часового відрізка та активізує дослідницький інтерес до вивчення й представлення колективного портрета педагогів та освітніх діячів другої половини XIX – початку XXI ст. (Березівська, 2023b). У статтях-персоналіях об'єктивно висвітлюємо життєвий і творчий шлях педагога, і найголовніше – внесок у розвиток педагогічної науки та освіти України.

В енциклопедичному словнику на основі визначених критеріїв (біографічний, географічний, галузевий, хронологічний, національний, біобібліографічний) лаконічно подаємо біографії українських педагогів різних епох: імперської доби (друга половина XIX – початок XX ст.), Української революції (1917–1921), радянського часу (1921–1991), Незалежної України (1991–дотепер). Серед цих постатей, як ми вже зазначали, є педагоги, організатори освіти, представники інших професій, які більшою чи меншою мірою долучалися до теоретичних чи практичних питань галузі, відповідно широко і малодосліджені. Що їх об'єднує? Передусім це люди, які працювали і творили в освітній сфері. Зазвичай жили вони на перетині епох.

Основними критеріями написання біографічної довідки є *біографічний і хронологічний* – висвітлення найважливіших етапів життя педагога чи освітнього діяча, а саме його теорій і практики. Ця інформація переважно є усталеною і незалежною від ідеологічних нашарувань.

Актуалізувався *національний* критерій – це розкриття внеску педагога чи освітнього діяча у розвиток освіти і педагогіки України крізь призму наукової чи практичної діяльності. Протягом багатьох століть український народ русифікували через освіту, яка була складником російської імперської політики і спрямовувалася «на нав'язування використання російської мови, пропагування російської культури як вищих порівняно з іншими національними мовами та культурами, витіснення з ужитку української мови, звуження українського культурного та інформаційного простору» (Верховна

Рада України, 2023). Відповідно чимало педагогів і освітніх діячів імперської і радянської епох писали тексти тільки російською, або і українською, і російською. Передусім це відомі педагоги (М. Драгоманов, О. Духнович, П. Житецький, О. Кониський, М. Костомаров, К. Ушинський, І. Франко та ін.) імперської доби. Хоча тоді українські землі й були частиною Російської чи Австро-Угорської імперій, ці педагоги заклали теоретичний підмурівок української педагогіки.

Неоднозначним є осмислення насиченого комуністичними атрибутами наукового доробку радянських педагогів, котрі волею долі змушені були забезпечувати гуманітарну царину тоталітарного устрою. Освіта у комуністичну добу ґрунтувалася на марксистському тлумаченні (діалектичний матеріалізм та історичний матеріалізм), була інструментом інституційної ідеологізації. Проте незалежно від ідеологічного тиску в освітній практиці з'являлися нові ефективні форми, методи навчання і виховання. На теоретичному рівні їх розробляли, на практичному – апробували українські радянські освітяни (В. Онищук, В. Сухомлинський, І. Ткаченко, О. Хмура та ін.).

Актуалізовано написання біографічних довідок про українських педагогів, які попри імперську державну політику обстоювали розвиток освіти України на національних засадах (рідна мова, історія, література, географія тощо). Дехто з них не зрадив своїх ідей і вимушено емігрував (С. Русова, В. Прокопович та ін.), інші повірили радянській владі і стали жертвами тоталітарної системи (Г. Іваниця, О. Музиченко, Я. Чепіга та ін.) (Berezivska et al., 2022). Після проголошення незалежності України їхні імена реабілітовано, а наукові біографії введено до освітньо-наукового простору.

Позитивно, що у словнику представлено понад 30 освітян (Н. Волошина, С. Гончаренко, І. Зязюн, В. Кузь, В. Огнев'юк, І. Прокопенко, О. Савченко, М. Ярмаченко та ін.), діяльність яких тривала після 1991 р., хоча всі вони народилися і навчалися, жили у радянську добу. Водночас вони фахово реалізувалися і у Незалежній Україні, тобто в нових суспільно-політичних

реаліях, в умовах розбудови національної системи освіти. Звісно, про людей, які померли відносно нещодавно, ми знаємо менше, ніж про покоління педагогів попередніх історичних відрізків, про що свідчить біоісторіографія. Їхня праця і творчі здобутки забезпечували розвиток суспільства і впливали на формування майбутніх поколінь України. Біографічний словник як довідкове видання сприятиме осмисленню колективного портрета першого покоління українських педагогів Незалежної України.

Важливо, що написання біографічних довідок ґрунтується на *об'єктивному підході* «до історичного персонажа з погляду того, який слід він залишив в українській історії, що зробив для розвитку суспільства по висхідній – у загальноісторичному, громадсько-політичному, економічному, культурному, науковому поступі» (Горбань, 2011, с. 176). З огляду на це намагаємося зважено відтворити внесок у поступ української освіти кожного педагога у різні історичні часи.

Технології або складники довідки

Щоб уніфікувати виклад біографічної інформації *енциклопедичні довідки* розробляли за типовими *визначальними складниками*: прізвище, ім'я, по батькові / друге ім'я (транслітерація); дата і місце народження та смерті / поховання; основна спеціальність; почесні звання (найважливіші); науковий ступінь або вчене звання (із зазначенням року присвоєння); профільна освіта; ключові етапи педагогічної, науково-педагогічної, наукової діяльності (провідні посади у наукових установах і закладах освіти України); внесок у розвиток освіти та педагогіки України (першорядні наукові праці, розроблення теоретичних проблем та їх практичне застосування в освітній практиці, творець нової школи або напрямку); членство і керівна робота в академіях, найбільших наукових товариствах; участь у знакових вітчизняних і міжнародних наукових конгресах; найвищі нагороди та премії, зокрема міжнародні (із зазначенням року присудження); бібліографія (фундаментальні праці вченого (монографії, посібники, підручники, статті – загалом не більше п'яти); праці про нього за

останні 10 років (друковані та електронні ресурси – загалом не більше п'яти); портрет (посилання на джерело). Безперечно біографічні довідки в енциклопедичному словнику різні за обсягом відповідно до ступеня розроблення наукової біографії (Березівська, 2023а).

Звісно, що короткі біографічні довідки про освітян глибоко не розкривають вплив історичних реалій на їхню творчість. Проте окремі наведені факти, назви праць, оцінювальні міркування авторів довідок тощо можуть стати джерельним підґрунтям для подальших історико-освітніх, зокрема біографічних студій у сенсі означеної проблеми.

Отже, методика підготовки біографічного енциклопедичного словника (принципи групування матеріалу, критерії написання біографічних довідок, стиль викладу та ін.) є внеском у розвиток сучасної енциклопедистики.

Допоміжний апарат як інструмент пошуку інформації

Традиційно словник матиме іменний покажчик, який узагальнить інформацію про представлених педагогів, авторів праць про них тощо. А також – ще два тематичні переліки: про репресованих освітян (понад 40 осіб) і педагогів-емігрантів (понад 40 осіб) та ін., життєпис яких – предмет подальших історико-біографічних чи енциклопедичних студій. Задля введення історико-освітньої інформації до європейського та світового освітньо-наукового простору буде представлено список з короткою біографічною інформацією про всіх педагогів англійською мовою. Загалом допоміжні покажчики слугуватимуть користувачам для швидкого пошуку потрібної інформації в словнику.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, пропонуваній енциклопедичній біографічній словник як феномен міждисциплінарної творчості має палітру присутніх ролей у гуманітарному просторі. Передовсім він систематизує педагогічне біографічне знання різних історичних епох і відповідних контекстів, сучасну біоісторіографію, відтак допоможе користувачеві дізнатися про долю конкретної людини, її досягнення, внесок в освіту України на зламі епох, вплив на формування її майбутніх поколінь. А

підходи до його створення, або технологія (критерії добору персоналій та написання біографічних довідок, структурування, оформлення тощо) прислужиться для упорядкування такого типу видань.

Як засіб інформаційного супроводу під час вивчення життя і діяльності поколінь освітян минулого словник можна буде широко використовувати в освітньому процесі: вчителям – на уроках, викладачам – на лекціях, здобувачам вищої освіти на семінарах; загалом у виховній роботі тощо. Він слугуватиме кристалізації педагогічного світогляду майбутніх педагогів, їхній обізнаності з історією освіти та педагогічною думкою України як ціннісного складника професійної підготовки. Матеріали словника, а саме лаконічна інформація про ідеї, теорії, методики та технології, розроблені педагогами в різних історичних реаліях, можуть стати і методичним ресурсом для педагогічних і науково-педагогічних працівників, які шукають нові форми і методи навчання та виховання.

Закцентуємо увагу і на значенні словника для досліджень з педагогіки, історії освіти України, біографіки чи біографістики історіографічного, джерелознавчого, біографічного, порівняльного характеру. Важливо, що кожна біографічна довідка претендує на джерело для подальшого вивчення життя та діяльності освітян України другої пол. XIX – початку XXI ст. – великого історичного відрізка часу, так і окремих відтинків певних епох за різними критеріями: географічний, професійний, гендерний, інституційний тощо.

Об'єктивне висвітлення внеску освітян у розбудову української освіти впливатиме на плекання національної свідомості здобувачів освіти, наукових і науково-педагогічних працівників, власне всіх українців; усвідомленню власної приналежності до багатой культурної та педагогічної традиції. Сподіваємося, що розроблюване перспективне видання як вагомий внесок в історію освіти України сприятиме реконструкції і збереженню історичної пам'яті українського народу, бо пропонована в ньому інформація забезпечить усвідомлення історичного контексту розвитку освіти в Україні, розуміння процесу

народження педагогічних концепцій та методів, викликів, що стояли перед освітянами минулого та як вони їх подолали.

Думаємо, що енциклопедичний біографічний словник про освітян минулого – це не лише збірка фактів, а передусім скарбниця національної пам'яті. Чому? Бо це видання збереже пам'ять про людей, які зробили більший чи менший, але таки внесок у розвиток української освіти, сприятиме популяризації їхніх помислів серед сучасних педагогів і студентів, широких верств суспільства, а отже формуванню української національної і громадянської ідентичності. Під час воєнного стану та повоєнного відновлення України значення енциклопедичного словника «Педагоги України (друга пол. XIX – поч. XXI ст.)» є особливо значущим. Він привертає увагу до історичного досвіду української педагогіки, щоб знайти відповіді на сучасні виклики, пов'язані з війною, еміграцією, втратами та необхідністю відновлення освітнього процесу. Як слушно зауважує Алла Коридон, «в умовах війни енциклопедійний майданчик перетворюється на важливий інструмент інформування та протидії пропаганді сторони супротивника, дієвий засіб поширення знань в українському інформаційному просторі» (Коридон та ін., 2022, с. 9). Робота над унікальним словником триває. У подальшому розглянемо представлені на його сторінках портрети українських педагогів-емігрантів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Березівська, Л. Д. (2023а). Біографічна довідка про педагога чи освітнього діяча в енциклопедичному словнику: підходи і критерії. У Л. Д. Березівська (Ред.), *Інформаційне забезпечення сфери освіти та науки України в умовах воєнного стану* (с. 28–30). ТВОРИ. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/738586/>
- Березівська, Л. Д. (2023b). Енциклопедичний біографічний словник як форма представлення колективного портрета педагогів України (друга половина XIX – початок XXI ст.): критерії та підходи. *Biography. Біографіка. Біографістика*, (2), 158–162. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/737020/>
- Березівська, Л. Д. (2023c). Педагогічна біографіка України як носій національно-патріотичної свідомості: діалог поколінь. У *Національно-патріотичне виховання дітей та молоді в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України: стратегії і завдання* (с. 26–28). НАІР. <https://lib.iitta.gov.ua/735035/>
- Березівська, Л. Д. (2024а). Енциклопедичний біографічний словник «Педагоги України (друга пол. XIX – поч. XXI ст.)»: джерелознавчий аналіз і синтез. У Л. Д. Березівська (Ред.), *Інформаційне забезпечення сфери освіти та науки України в умовах воєнного стану* (с. 26–29). ТВОРИ. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/744110/>
- Березівська, Л. Д. (2024b). Педагогічна біографіка доби Української революції (1917–1921)

- як підґрунтя і джерело національно-патріотичного виховання дітей і молоді: діалог поколінь. *Науково-педагогічні студії*, (8), 11–28. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2028-8-11-28>
- Верховна Рада України (2023, Березень 21). *Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімів: Закон України. (№ 3005-IX)*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20#Text>
- Горбань, Ю. А. (2011). Концептуальні засади дослідження вітчизняної біографістики. *Сторінки історії*, (32), 194–202. <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/2322>
- Думініка, І. (2024). Енциклопедичний словник «Сучасна історія (світова та румунська)»; уклали Лідія Присак, Іон Валер Ксенофонт; Кишинів, 2023. *Енциклопедичний вісник України*, (16), 1–6. <https://doi.org/10.37068/evu.16.12>
- Киридон, А., Аніщенко, О., Арістова, А., Биков, В., Білецький, В., Бойко, О., Вербич, Н., Вечерський, В., Вітенко, М., Гаврилишин, П., Гайко, Г., Гірік, С., Горбачук, В., Гришанова, І. Доброносова, Ю., Єнін, М., Зав'ялова, Л., Задорожня, І., Калакура, Я., ... Чорна, М. (2022). *Українська енциклопедистика як складник інформаційного спротиву. Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво»*. <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/64ee42b7-6c0b-4f78-ab45-1607a5b60e0f>
- Кремень, В. Г. (2017). 25 років Національній академії педагогічних наук України: здобутки і перспективи. *Директор школи, ліцею, гімназії*, (3/4), 6–11. <https://director-ua.info/index.php/dslg/article/view/161/139>
- Кремень, В. Г. (Ред.). (2021). *Енциклопедія освіти* (2-ге вид.). Юрінком Інтер.
- Міхно, О. П. (2024). Персоналії енциклопедичного біографічного словника «Педагоги України (друга половина XIX – початок XXI ст.)»: цифри і факти. У Л. Д. Березівська (Ред.), *Інформаційне забезпечення сфери освіти та науки України в умовах воєнного стану* (с. 30–32). ТВОРИ. [10.33407/lib.NAES.id/eprint/743799](https://doi.org/10.33407/lib.NAES.id/eprint/743799)
- Палієнко, М. Г. (1998). Евристика джерелознавча. У М. Я. Варшавчик (Ред.), *Джерелознавство історії України* (с. 43–44). Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України. <https://nvkarta.synology.me/history/books/1-archeography/ukraine/1998-dzhereloznavstvo-istorii-ukrainy.pdf>
- Попик, В. І. (2022). Колективний портрет поколінь як дослідницька проблема. У О. М. Василенко (Ред.), *Бібліотека. Наука. Комунікація. Інноваційні трансформації ресурсів і послуг* (с. 463–466). Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004349>
- Словник енциклопедичний. (2016). У ВУЕ. Взято 17 лютого 2025 з https://vue.gov.ua/Словник_енциклопедичний
- Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості. (2016). *Видання. Основні види. Терміни та визначення понять* (ДСТУ 3017:2015). https://lib.zsmu.edu.ua/upload/intext/dstu_3017_2015.pdf
- Яценко, О. М., Вернік, Ю. В., Комарянська, Т. В., & Філіппова, Н. П. (2021). *Книжкові джерела української біографістики (2010–2013)*. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004197>
- Agirreazkuenaga, J., & Urquijo, M. (2015). Collective Biography and Europe's Cultural Legacy. *The European Legacy. Toward New Paradigms*, 20(4), 373–388. <https://doi.org/10.1080/10848770.2015.1019216>
- Berezivska, L. D., Pinchuk, O. P., Hopta, S. M., Demyda, Y. F., & Sereda, K. V. (2022). Creation of information and bibliographic resource “Outstanding pedagogues of Ukraine and the world” and its influence on the development of digital humanities. *Information Technologies and Learning Tools*, 87(1), 1–17. <https://doi.org/10.33407/itlt.v87i1.4825>
- Gonick, M., Walsh, S., & Brown, M. (2011). Collective Biography and the Question of Difference. *Qualitative Inquiry*, 17(8), 741–749. <https://doi.org/10.1177/1077800411421118>

REFERENCES

- Berezivska, L. D. (2023a). Biographical information about a pedagogue or educational figure in an encyclopaedic dictionary: approaches and criteria. In L. D. Berezivska (Ed.), *Information support for the education and science sector of Ukraine under martial law* (pp. 28–30). TVORY. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/738586/> [in Ukrainian]
- Berezivska, L. D. (2023b). Encyclopaedic biographical dictionary as a form of presentation of the collective portrait of Ukrainian pedagogues (second half of the 19th – early 21st century): criteria and approaches. *Biography. Biographics. Biographical science*, (2), 158–162. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/737020/> [in Ukrainian]
- Berezivska, L. D. (2023c). Pedagogical biography of Ukraine as a carrier of national-patriotic consciousness: a dialogue of generations. In *National-patriotic education of children and youth in conditions of martial law and post-war reconstruction of Ukraine: strategies and tasks* (pp. 26–28). NAIR. <https://lib.iitta.gov.ua/735035/> [in Ukrainian]
- Berezivska, L. D. (2024a). Encyclopaedic biographical dictionary “Pedagogues of Ukraine (second half of the 19th – early 21st century)”: source analysis and synthesis. In L. D. Berezivska (Ed.), *Information support for the education and science sector of Ukraine under martial law* (c. 26–29). TVORY. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/744110/> [in Ukrainian]
- Berezivska, L. D. (2024b). Pedagogical biography of Ukrainian Revolution period (1917–1921) as a ground and source for national and patriotic education of children and youth: dialogue of generations. *Research and Educational Studies*, (8), 11–28. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2028-8-11-28> [in Ukrainian]
- Verkhovna Rada of Ukraine (2023, March 21). On the condemnation and prohibition of propaganda of Russian imperial policy in Ukraine and the decolonization of toponymy: Law of Ukraine (nr 3005-IX). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20#Text> [in Ukrainian]
- Horban, Yu. A. (2011). Conceptual foundations of research into domestic biographical studies. *History pages*, (32), 194–202. <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/2322> [in Ukrainian]
- Duminika, I. (2024). Encyclopedic dictionary “Modern History (World and Romanian)”; by Lidia Prisac, Ion Valer Xenofontov; Chişinău, 2023. *Encyclopedia Herald of Ukraine*, (16), 1–6. <https://doi.org/10.37068/evu.16.12> [in Ukrainian]
- Kyrydon, A., Anishchenko, O., Aristova, A., Bykov, V., Biletskyi, V., Boiko, O., Verbych, N., Vecherskyi, V., Vitenko, M., Havrylyshyn, P., Haiko, H., Hirik, S., Horbachuk, V., Hryshanova, I. Dobronosova, Yu., Yenin, M., Zavalova, L., Zadorozhnia, I., Kalakura, Ya., ... Chorna, M. (2022). *Ukrainian encyclopedics as a component of information resistance*. State Scientific Institution “Entsyklopedychne vydavnytstvo”. <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/64ee42b7-6c0b-4f78-ab45-1607a5b60e0f> [in Ukrainian]
- Kremen, V. G. (2017). 25th anniversary of the National Academy of the Educational Sciences of Ukraine: achievements and prospects. *Principal of school, lyceum, gymnasium*, (3/4), 6–11. <https://director-ua.info/index.php/dslg/article/view/161/139> [in Ukrainian]
- Kremen, V. G. (Ed.). (2021). *Encyclopedia of Education* (2nd ed.). Yurinkom Inter. [in Ukrainian]
- Mikhno, O. P. (2024). Personalities of the encyclopedic biographical dictionary “Educators of Ukraine (second half of the 19th – early 21st century)”: figures and facts. In L. D. Berezivska (Ed.), *Information support for the education and science sector of Ukraine under martial law* (pp. 30–32). TVORY. [10.33407/lib.NAES.id/eprint/743799](https://lib.NAES.id/eprint/743799) [in Ukrainian]
- Paliienko, M. H. (1998). Source science heuristics. In M. Ya. Varshavchyk (Ed.), *Source studies of the history of Ukraine* (pp. 43–44). Instytut ukrainskoi arkhoeografii ta dzhereloznavstva imeni M. S. Hrushevskoho NAN Ukrainy. <https://nvkarta.synology.me/history/books/1-archeography/ukraine/1998-dzhereloznavstvo-istorii-ukrainy.pdf> [in Ukrainian]
- Popyk, V. I. (2022). Collective portrait of generations as a research problem. In O. M. Vasylenko (Ed.), *Library. Science. Communication. Innovative transformations of resources and services* (pp. 463–466). Natsionalna biblioteka Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho. <http://irbis-nbu.gov.ua/everlib/item/er-0004349> [in Ukrainian]

- Encyclopaedic Dictionary. (2016). In *VUE*. Retrieved February 17, 2025 from https://vue.gov.ua/Словник_енциклопедичний [in Ukrainian]
- Українські науково-дослідні і навчальні центри проблем стандартизації, сертифікації та якості. (2016). *Edition. Main types. Terms and definitions of concepts. (DSTU 3017:2015)*. “https://lib.zsmu.edu.ua/upload/intext/dstu_3017_2015.pdf [in Ukrainian]
- Yatsenko, O. M., Vernik, Yu. V., Komarianska, T. V., & Filippova, N. P. (2021). *Book sources of Ukrainian biography (2010–2013)*. Natsionalna biblioteka Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho. <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004197> [in Ukrainian]
- Agirreazkuenaga, J., & Urquijo, M. (2015). Collective Biography and Europe’s Cultural Legacy. *The European Legacy. Toward New Paradigms*, 20(4), 373–388. <https://doi.org/10.1080/10848770.2015.1019216>
- Berezivska, L. D., Pinchuk, O. P., Hopta, S. M., Demyda, Y. F., & Sereda, Kh. V. (2022). Creation of information and bibliographic resource “Outstanding pedagogues of Ukraine and the world” and its influence on the development of digital humanities. *Information Technologies and Learning Tools*, 87(1), 1–17. <https://doi.org/10.33407/itlt.v87i1.4825>
- Gonick, M., Walsh, S., & Brown, M. (2011). Collective Biography and the Question of Difference. *Qualitative Inquiry*, 17(8), 741–749. <https://doi.org/10.1177/1077800411421118>

Larysa Berezivska

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Full Member (Academician)
of the NAES of Ukraine, Director, Chief Researcher of the Department of
Pedagogical Source Studies and Biographistics of the V. Sukhomlynskyi State
Scientific and Educational Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID: 0000-0002-5068-5234
e-mail: lberezivska@ukr.net

PEDAGOGUES OF UKRAINE OF THE LATTER HALF OF THE NINETEENTH AND EARLY TWENTIETH CENTURIES: AN ENCYCLOPAEDIC DICTIONARY FOR THE EDUCATIONAL PROCESS

Abstract: The article under scrutiny herein reveals the importance of a holistic presentation of the collective pedagogical biography of Ukraine in the latter half of the nineteenth and early twenty-first centuries, and approaches to its creation in the form of an Encyclopaedic Dictionary for the educational process, the preservation of historical memory, and the consolidation of Ukrainian society. The argument is made that this dictionary systematises pedagogical biographical knowledge of different historical periods and relevant contexts, modern biohistoriography. Thus, users will learn about the biography of a particular person, his/her achievements, contribution to the education of Ukraine at the turn of the century, and influence on its future generations. The methodology employed in the creation of the dictionary, including the technological approaches (criteria for selecting personalities and writing biographical references, structuring, design, etc.), will prove beneficial to those tasked with the compilation of similar publications.

It has been posited that the Dictionary can be widely used in the educational

process as a means of providing information support for studying the life and work of generations of educators of the past; for shaping the pedagogical outlook of future educators, their awareness of the history of education and pedagogical thought of Ukraine as an important value component of professional training. The Dictionary materials (information about ideas, theories, methods and technologies developed by teachers in different historical realities) can also become a methodological resource for teachers and research and teaching staff. Attention is also focused on the importance of the Dictionary for research on pedagogy, history of education in Ukraine, biographic or biographical studies of a historiographical, source, biographical and comparative nature.

It is substantiated that the prospective biographical edition under development, as a significant contribution to the history of education in Ukraine during martial law and post-war reconstruction, will help to find answers to the current challenges associated with war, emigration, losses and the need to restore the educational process.

Keywords: pedagogical biographic, Encyclopaedic Biographical Dictionary, biographies and creative heritage of Ukrainian pedagogues, history of education in Ukraine of the latter half of the nineteenth – early twenty-first century, educational process.